

Гелінада Грінченко (Харків)

УСНА ІСТОРІЯ ЯК МЕТОД І ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ*

Інституціоналізація усної історії як окремого методу історичних досліджень відбулася в країнах Америки й Західної Європи в 60–70-ті роки минулого століття¹. Десятиліття існують Міжнародна асоціація усної історії, Асоціація усної історії США, Товариство усної історії Великої Британії й багато інших^{**}, кожна з цих інституцій має власне видання².

Особливостям усної історії та її епістемологічним проблемам присвячені сотні статей і десятки спеціальних монографій, огляд яких уже не раз ставав темою окремих наукових розвідок³. В них порушуються питання вірогідності й суб'єктивності, креативного характеру інтерв'ю як історичного джерела, співвідношення офіційної історії й колективного та індивідуального переживання цієї історії, обумовленості особистих спогадів приналежністю до тієї чи іншої соціальної групи і пов'язаних з цим особливостей саморепрезентацій, міждисциплінарного характеру усної історії та її місця в “історіописанні” в цілому.

Стисло й лаконічно сформулював завдання усної історії Пол Томпсон – “повернути людям, які робили й переживали історію, центральне місце в ній, даючи їм можливість заговорити на повний голос”⁴. Усна історія, яка в середовищі позитивістських історичних категорій спочатку стояла окремо, вперше запропонувала комплексне вивчення того, що, говорячи мовою З. Фрейда, придушувалося й витискувалося традиційною історіографією, – проблеми суб'єктивного спогаду, особистого осмислення пережитого і відповідальності індивіда за його “місце в історії”, примушуючи історика “з височини історичних теорій ... опуститися на землю – до незграбно індивідуальних людських життів, що лежать в їхній основі”⁵.

* Дана публікація є скороченим варіантом вступної статті до збірки Невигадане: Усні історії оstarбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. – Харків: Видавничий Дім „Райдер”, 2004. – 236 с.

** В Інтернеті назви й адреси національних асоціацій усної історії див. на сайті Міжнародної асоціації усної історії.

Усній історії, за влучним зауваженням Алессандро Портеллі, нерідко приписують ті претензії, яких не було й немає, – “щоб потім нікому не важко було б спростувати ці претензії”⁶. Відбувається це найчастіше через некоректне ототожнення усної історії як методу з предметом історичного дослідження в цілому, а сам термін “усна історія” тільки ускладнює цю ситуацію, бо “... передбачає хибну аналогію з уже відокремленими галузями історичної науки – історією економіки, сільського господарства, медицини, права та ін. Але усна історія не може бути повноправним “розділом” у межах історичної науки – це методика, яку можна використовувати в будь-якій її галузі. В самому терміні закладений і навіть передбачається елемент відбруньковування, тоді як насправді кожному, хто хоч скільки–небудь займався польовими усно-історичними дослідженнями, очевидно, що пошуки усних джерел – це діяльність, що вказує на взаємозв’язок усіх галузей історичної науки, а не на відмінності між ними”⁷.

За нашим глибоким переконанням, головна особливість усної історії полягає в тому, що вона не стільки переставляє акценти, скільки інвертує перспективу – те, що знаходилося на периферії традиційного історичного дослідження, стає його головним питанням, і “риторична драма” усного свідчення, покликана раніше лише для того, щоб виправдати або проілюструвати непорушність істини, що довірена паперу (чит. – “офіційному” документу), перетворюється на самостійне історичне джерело, надаючи внаслідок цього можливість повернути право тим, хто прожив життя в історії, брати участь у її дослідженні й оцінюванні.

Усна історія постає тим крихким містком, який поєднує фізичну реальність того, що відбулося, з нашими сьогоднішніми емоціями, тут концентрується той значущий для людини досвід минулого, який заново переживається у теперішньому, передаючи й інтерв’юваному, й інтерв’юєру почуття, з одного боку, єдності минулого й теперішнього, з іншого – їхніх відмінностей, і саме активний спогад усного інтерв’ю є засобом усвідомлення цієї єдності й відмінності.

Усна історія також дозволяє подолати традиційний скепсис професійного історика до “обивательських балачок” і породити чуйність і критичний інтерес до спогадів “непрофесіоналів”, а відповідно й певну стриманість у наступних інтерпретаціях тієї чи іншої події, явища або процесу. За образним зауваженням Пола Томпсона “якщо вивчення пам’яті навчає нас, що всі історичні джерела з самого почат-

ку пройняті суб'єктивністю, жива присутність цих живих голосів із минулого також стримує нас у наших власних тлумаченнях, дозволяє, навіть зобов'язує нас перевіряти їх думками тих, хто завжди, в найголовнішому, знає більше нас... З тієї причини, що дитяча смертність була звичним явищем, ми не можемо зробити висновок, що батьки не відчували сильних страждань, коли помирали їхні діти, не спитавши про це самих батьків”⁸. Вплив усних джерел на окремі галузі історичних досліджень, їхнє комплексне застосування поряд з традиційними документальними матеріалами і, як наслідок, їхній вплив на сам спосіб написання й вивчення історії П. Томпсон аналізує в окремому розділі “Голосу минулого” – “Досягнення усної історії”⁹. На сьогоднішній день ця праця відомого британського вченого, визнаного фахівця в галузі усної історії, редактора-засновника журналу “Усна історія” й директора Національної колекції життєвих історій у національному архіві звукозаписів Великої Британії, тричі перевидана, в 2003 році перекладена російською мовою й надрукована в московському видавництві “Весь мир”, є кращим систематичним дослідженням теоретичних аспектів і методичних підходів, історіографічного аналізу й практичних рекомендацій з проведення усно-історичних досліджень.

Декілька разів перевидавався й збірник найвідоміших усно-історичних досліджень “Oral History Reader” – “Хрестоматія з усної історії” за редакцією керівника усно-історичного відділу Британського національного архіву звукозаписів Роберта Перкса й співредактора британського спеціалізованого журналу “Усна історія” Алістера Томсона¹⁰. Статті згруповані тематично й являють собою критичні дослідження методу усної історії, практичні рекомендації й аналіз проведених інтерв'ю, роздуми про інтерпретативний потенціал і можливості, способи використання усних свідочств при написанні історичних досліджень. Деякі з робіт, що були подані в “Oral History Reader”, увійшли до першої на пострадянському просторі хрестоматії з усної історії, виданої Європейським університетом в Санки-Петербурзі¹¹, до якої зібрані дослідження провідних фахівців у галузі усної історії – Алессандро Портеллі, Пола Томпсона, Алістера Томсона, Тамари Харевен, Луїзи Пассерині та ін. Не ставлячи перед собою завдання історіографічного аналізу, зазначимо, що справжньою подією у вітчизняній усній історії став вихід збірника „Усна жіноча історія. Повернення”¹², де представлені усні історії жінок з різних регіонів України, вікової категорії 70-90 років, які пережили кризові суспільно-політичні ситуа-

ції в радянський і перехідний періоди. Матеріал, зібраний співробітниками жіночого центру „Спадщина”, дає уявлення про унікальний особистий досвід, про різноманітні позиції й моделі поведінки жінок, про формування ідентичності в контексті тоталітарного минулого, про роль жінок в історичному процесі, про їхній значний внесок у становлення державності України, підтверджуючи, на думку укладачів те, що жінка завжди була суб’єктом історії.

При всій різноманітності тематики усно-історичних розвідок одне з центральних місць належить використанню даного методу в дослідженнях, присвячених історії війн і збройних конфліктів, де, поряд зі зміною тематики внаслідок розширення кола явищ, що вивчаються, стало можливим співставлення офіційної історії з історіями особистих трагедій, переживань і відчуттів не тільки солдатів і офіцерів – безпосередніх учасників бойових дій, але й їхніх дружин, дітей, матерів і подруг. Хрестоматійними вже стали відомі дослідження Л. Пассеріні¹³ та А. Портеллі¹⁴, А. Томсона¹⁵ та Р. Фрейзера¹⁶, Л. Нітхаммера та А. фон Плато¹⁷.

Величезний внесок у вивчення історії і психології війн і збройних конфліктів, з використанням серед інших методу усно-історичного інтерв’ювання, зробили дослідження провідного наукового співробітника Інституту російської історії РАН, дійсного члена Академії військових наук, доктора історичних наук Олени Сенявської¹⁸. Окрім того, що усні свідчення повсюдно цитуються в працях авторки, в додатках до монографії „Людина на війні” вміщений опис авторської методики й розроблених „Питань для інтерв’ю з учасниками збройних конфліктів ХХ століття”¹⁹, а в додатку до книги „Психологія війни”, крім авторського питальника – також зразки анкет і питальників для глибокого інтерв’ю, які застосовувалися в ХХ ст. військовими психологами, соціологами й медиками, починаючи з російсько-японської війни і закінчуючи Афганським конфліктом²⁰.

На сьогодні вже закінчилась реалізація проекту „Блокада Ленінграда в індивідуальній і колективній пам’яті мешканців міста”, що здійснювався Центром усної історії Європейського університету в Санкт-Петербурзі, в роботі якого брали участь викладачі, аспіранти, випускники й співробітники університету. В межах даного проекту протягом декількох років проходив збір усних спогадів з людьми, які пережили блокаду Ленінграда – з тими, хто пережив ці роки, будучи достатньо дорослим, і з тими, хто пам’ятає блокаду не стільки за осо-

бистим досвідом, скільки за оповіданнями старших, з тими, хто пробув у Ленінграді всю блокаду або з різних причин і в різний час був евакуйований з міста. Особливістю методу цієї дослідницької групи стало використання біографічних напівструктурованих інтерв'ю, що не обмежували оповідання блокадника хронологією війни, а надавали йому можливість самостійно „вписати” блокадний досвід в історію свого життя; а також відхід від звичайного для інтерв'ювання використання статистичної вибірки інформантів при визнанні кожного одиничного випадку репрезентативним, а кожного інтерв'ю таким, що має самостійну цінність для вивчення трагічного досвіду в житті ленінградців у 1941-1944 рр.²¹

Але крім того що усна історія дозволяє почути “голос минулого”, голос тих людей, які робили й переживали історію, спростувати або підтвердити ті чи інші інтерпретації минулого, вона ще дає можливість розробки й застосування нових підходів і методів аналізу усного свідчення як історичного джерела. На сьогоднішній день існує два основних способи аналізу інтерв'ю – реконструктивний і наративний (семантичний). Основне завдання реконструктивного методу – тут переважно використовуються біографічні інтерв'ю* – полягає у відтворенні ситуації, середовища, соціального контексту або їхніх окремих елементів, динаміки формування й змін тих чи інших структур, інститутів і організацій на підставі оповідей про індивідуальний щоденний рутинний досвід і практику, міжособистісні взаємозв'язки, індивідуальні життєві прагнення та їхню реалізацію. Наративний метод, що більшою мірою є підходом і набором можливостей, ніж єдиним теоретично обґрунтованим нормативним пізнавальним засобом, базується на аналізі самої оповіді, на текстуальних особливостях інтерв'ю з метою виявлення того, як оповідач сприйняв, оцінив, запам'ятав і згадав/переказав ту чи іншу подію, епізод або свій життєвий шлях у цілому.

Можливості наративного аналізу досить великі – від значного мазка пензля рецензента (або по-школярськи примітивного переказу усної історії інформанта “своїми словами” дослідника) до суворо структурованого і формалізованого підходу інтерпретативного дискурс–

* Для проведення усно-історичних досліджень у залежності від питання, що вивчається науковцем, використовується п'ять основних видів інтерв'ю – біографічне, що в західній літературі має назву life-story, генеалогічне (family-tree), проблемне чи проблемно-наративне (single-issue), щоденникове (diary), і групове (передусім focus group discussion).

аналізу²². Між цими полюсами пізнавальних підходів знаходиться багатий арсенал дослідницьких можливостей, які надає історична робота з текстом інтерв'ю: його тлумачення з “інтенсивно гуманітарних” позицій традиційної літературної критики, оцінка інтерв'ю, з “жанрової” точки зору, з визначенням стилю викладення й того, як форма оповіді впливає на її зміст, виявлення особливостей “жіночих” і “чоловічих” оповідань, взаємообумовленості офіційного й повсякденного дискурсів. При цьому робота з текстом інтерв'ю з метою вивчення “структур пам'яті”, притаманних їй штампів, стереотипів і стійких конструкцій як архетипів колективного несвідомого, символічного контексту, часової децентрації, статусу міжподійних зв'язків та ін. передбачає його розподіл на ряд текстових фрагментів – “наративних сегментів”, що несуть певне змістове навантаження. Методика виділення цих “фрагментів повідомлення” також достатньо різноманітна й залежить від того, які питання ставить дослідник до інтерв'ю як джерела.

Так одним із найвідоміших і найефективніших варіантів аналізу біографічного інтерв'ю є метод, розроблений німецькими дослідниками Фрицем Шютце та Габрієлою Розенталь²³. Він оснований на герменевтичній реконструкції кожного окремого випадку шляхом аналізу життєвого досвіду людини, тобто аналізу генетичного, й аналізу самої оповіді про історію життя, тобто наративного аналізу інтерв'ю як тексту. Подібний підхід передбачає, що в межах генетичного аналізу відбувається реконструкція подій у їхній хронологічній послідовності, а також відтворення того змісту, який ці події мали для людини в той період, коли відбувалися. У свою чергу аналіз оповіді, або інакше текстуальний аналіз, передбачає відтворення змісту, який людина вкладає у свій конкретний життєвий досвід сьогодні, а також вивчення тієї послідовності (або конструкта), в якій події розташовуються в оповіданні зараз, у наш час.

У той час, коли генетичний аналіз усних історій націлений, перш за все, на відновлення хронологічної послідовності подій, у текстуальному аналізі головне місце посідає вивчення тематичного поля – сукупності подій або ситуацій, які в оповіданні утворюють той задній план, на тлі якого розкривається певна тема, що знаходиться в центрі всієї оповіді. Аналіз тематичного поля передбачає реконструкцію форми й структури оповідання про життя, тобто того, яким чином розташовуються тематична і часова послідовність епізодів інтерв'ю. Для цього текст розбивається на певні блоки, в основу яких, відповідно до

методу, що розглядається, покладено ряд критеріїв – зміна стилю тексту, перехід від однієї теми до іншої, зміна осіб, від імені яких ведеться оповідь. Потім відбувається фіксація послідовності окремих епізодів (=блоків, =нарративних сегментів) і їхня інтерпретація, заснована на абстрагуванні від знання подальших частин тексту і формулюванні різних значень текстуального уривка, виходячи тільки з попереднього та наявного знання. Ці значення (гіпотези) потім порівнюються з послідовностями, які йдуть далі за текстом, внаслідок чого деякі з них підтверджуються, а деякі виявляються помилковими. Мета подібного аналізу полягає у відтворенні “структури випадку”, тобто визначення закономірностей вибору (або відмови від) будь-якої лінії поведінки із низки потенціальних можливостей, відкритих для людини в конкретній ситуації, іншими словами – реконструкції можливостей у середині суспільства, середовища або інституту “відповідати” на те, що соціально відбувається.

Інтерв'ю здійснюється трьома заходами: на першому етапі дослідник дотримується тактики “невтручання” в оповідання інформатора, щоб дати йому можливість самому обирати теми оповіді й по своєму інтерпретувати події, відібрані ним для своєї “історії” також самостійно. Другий етап інтерв'ю передбачає з боку дослідника ставлення уточнюючих запитань для деталізації тих подій або характеристик тих діючих осіб, про яких йшла мова в ході першого “вільного” етапу. І тільки на третьому заключному етапі дослідник ставить інформанту запитання, що стосуються “нарративних лакун”, пропущених обставин чи фактів, що з тих чи інших причин не були внесені наратором у своє оповідання.

Ще один підхід до аналізу інтерв'ю ми знаходимо у Кетрін Рісман в її “Аналізі нарративу”²⁴, відповідно до якого дослідниця також ділить текст на смислові відрізки, розподіляючи їх потім за змістом і визначаючи таким чином ключові моменти оповідання. Критерієм вичленування змістових сегментів у К. Рісман є “поетика мови” – інтонації, паузи, сполучники і вигуки.

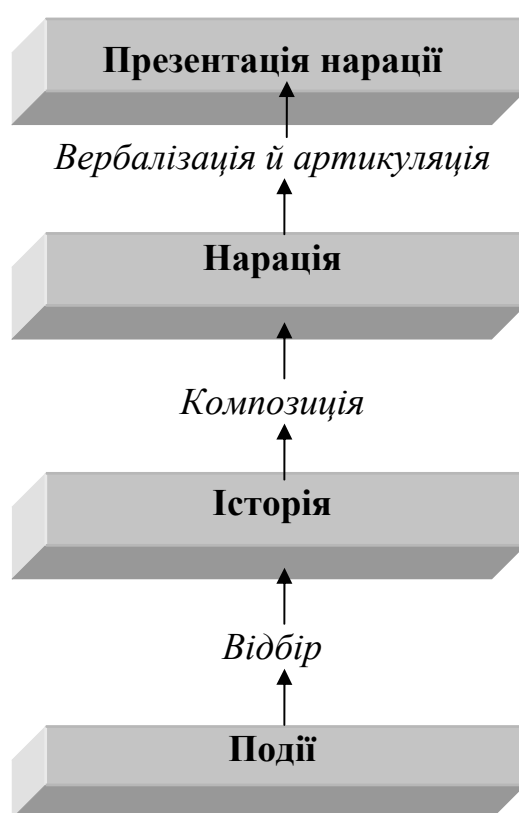
На вичленуванні окремих відрізків тексту з метою дослідження принципів їхньої зв'язаності основний так званий синтагматичний аналіз інтерв'ю, вихідною посилкою якого є твердження про обумовленість і не випадковість появи в інтерв'ю будь-якого змістового блоку “саме тут” і “саме зараз”. Синтагматичний аналіз дозволяє дослідити як нарративну компетенцію й причини саморепрезентації оповідача, так

і тематичні домінанти й ієрархічність змістових фрагментів тексту. Для того, щоб виявити характер уявлень про будь-яку подію, яка знайшла своє відображення в інтерв'ю, і визначити структуру цих уявлень, дослідники застосовують також парадигматичний тип аналізу усного інтерв'ю – виділення певної моделі, відповідно до якої окремі частини оповіді можна об'єднати в декілька груп, згідно з тим, як формулюється проблема, що була заявлена в інтерв'ю²⁵. У свою чергу, в пошуках меж закінчених змістів окремих тематичних фрагментів інтерв'ю ми пропонували розподіл усього транскрибованого тексту інтерв'ю на ряд текстуальних фрагментів, що несуть певне змістове навантаження, а в основу їх виділення нам здалося доцільним покласти критерій логічної завершеності й відокремленості висловлювання як одиниці мовного спілкування, розробленого в межах теорії мовних жанрів М. М. Бахтіна²⁶. При цьому поділі ми, в першу чергу, орієнтувалися на зміну мовних суб'єктів (інтерв'юера й інтерв'ююємого) й адресність як конститутивні ознаки висловлювання, за яких кожний наративний сегмент являє собою відповідь на “приховане” запитання, тобто запитання, яке, за думкою оповідача, повинен був би поставити дослідник.

Ширші інтерпретативні можливості пропонує контекстуальний аналіз усного свідчення, відповідно з якими визначається й аналізується екзистенціально-історичний контекст як світ об'єктів, станів і подій у минулому, про які говорить респондент; ситуаційно-соціокультурний контекст реального часу, в якому відбувається інтерв'ю, детермінований статусно-рольовими, статевіковими, інституціональними стосунками, місцем і “культурним середовищем” спілкування й т. ін.; інтерпретативний контекст запровадження в науковий обіг інтерв'ю як історичного документа в ході написання конкретно-історичного дослідження.

Позначені нами підходи до аналізу інтерв'ю пояснювальний потенціал своїх можливостей реалізують на рівні “кінцевого продукту” – транскрибованого наративного тексту. При цьому відкритим залишається питання наративних трансформацій, тобто відокремлення наративних операцій, які перетворюють “сирий матеріал” потенційно можливих історій інформанта в оповідний текст, вивчення логічної послідовності цих прийомів, і на цій основі виявлення загального й особливого у відборі оповідачем ситуацій, діючих осіб та їхніх характеристик, у розташуванні цих елементів у якомусь штучному порядку, що в свою чергу реалізується в презентації нарації – усно-історичному інтерв'ю. Можливості такого аналізу, на наш погляд, пропонує породжувальна

модель наративного конституювання Вольфа Шміда²⁷, яка схематично виглядає так²⁸:

Тут **події** являють собою сукупність усіх реальних ситуацій, персонажів (діючих осіб) і дій в історичному минулому інформанта, які сформували його індивідуальний досвід та ідентичність, і для цієї сукупності характерна потенційно нескінченна деталізація і конкретизація, часове простеження в далеке минуле і внутрішнє дроблення. На підставі цих подій — одночасно реальних і опосередкованих суб'єктивним досвідом індивіда — відбувається *відбір* ситуацій, персонажів, дій та їхніх властивостей у певну **історію**, яка, на відміну від необмеженої кількості подій, має початок і кінець, що фіксують визначену кількість елементів подій та їхніх характеристик, про які інтерв'юваний вирішив розповісти інтерв'юєру. При цьому слід враховувати, що ситуації, відібрані наратором в історію, яку він викладе в подальшому оповіданні, є не механічним добorem елементів подій, а

ментальним конструктором у відомості оповідача, який, осмислюючи свій минулий досвід, зводить його до тих небагатьох елементів, які створюють його історію.

Тут, однак, необхідно зробити одне суттєве уточнення. Запропонований аналіз наративного конституювання може бути застосований більшою мірою для проблемно–наративного або неструктурованого автобіографічного інтерв'ю, тобто в разі невтручання дослідника у власний виклад інформантом суб'єктивно значущих епізодів або елементів подій. У випадку конкретизації дослідником деталей, що оминували відновлення уривків оповідань і уточнення змісту, який оповідач укладав у свою розповідь, як це, наприклад, передбачається в моделі Шютце–Розенталь, на другому етапі інтерв'ювання породжуюча модель наративного конституювання поступиться місцем аналізу співвідношення реконструкції автобіографічної ідентичності оповідача і його індивідуальної версії власного життя (див. вище).

Аналіз наративних трансформацій не дає відповіді на питання чому оповідач відібрав ті чи інші ситуації або тих чи інших діючих осіб для своєї історії, але дозволяє виявити як типові для даної групи інформантів образи, елементи подій і їхні характеристики, так і критичні, використовуючи термінологію Е. Гренді, значення “нормальних виключень” або “незвичайно звичайного”, що дозволяють розглядати екстремальні випадки як репрезентативні.

Трансформація подій в історію є також полем реалізації внутрішніх когнітивно дисонуючих або консонуючих регулятивів індивіда^{*29}, що при відборі того чи іншого елемента передбачає *невідбір* багатьох інших. Те, що не відібрали, не подали в історії як другому рівні наративної трансформації є не тільки неактуальним, але часто придушеним, витиснутим, таким, що не вписується в нормативні прийняті суспільством стандарти спогадів, формуючи так звані “наративні блоки” в інтерв'ю. Алістер Томсон, який вивчав саме цей феномен витиснених спогадів, дійшов до образного висновку, що “пам'ять — це поле бою. Ми б'ємося з собою, формуючи в пам'яті певний образ нашого минулого досвіду і придушуючи інші, альтернативні спогади. Ми беремо участь у боротьбі різних точок зору на минуле, різноманітних

* Згідно з теорією когнітивного дисонансу думки, переконання і припущення, що суперечать новій інформації, призводять до ментального конфлікту, і заради його уникнення людина вимушена переосмислювати свої “життєві настанови”, пристосовуючи їх до загальноприйнятих стандартів.

спогадів про минуле — боротьбі, що розгортається в публічному просторі”³⁰. У свою чергу, старання під час роботи з текстом фіксація подібних лакун дає можливість сформулювати запитання для “уточнюючого” етапу або проведення серії повторних інтерв’ю.

У моделі Шміда наступний рівень наративних трансформацій поданий саме *оповіданням (нарацією)* як результатом *композиції* — лінеаризації й перестановки епізодів історії всупереч їхньому природному хронологічному порядку³¹, що активізує змістовий потенціал, закладений в історії. На цьому етапі закінчується процес формування змістовно-тематичної й інтенціональної спрямованості інтерв’ю на предметну сферу й можливості репрезентації особистісного досвіду, індивідуально сконструйовану й осмислену в свідомості оповідача дійсність.

Очевидно, що ця модель конституювання наративу відображає ідеальний, позачасовий генезис оповідання, що не піддається спостереженню на рівні трансформацій, але приводить до виникнення того єдиного доступного для аналізу кінцевого продукту — інтерв’ю-як-тексту, в якому і закладений найбагатший інтерпретативний потенціал усного свідчення. Що ж до виявлення зазначених рівнів, то воно є лише допоміжним засобом для наступних операцій, пов’язаних з аналізом тексту. Так відібрані для історії елементи дають підстави для аналізу подальших у наративі описів, оцінок, міркувань і декларацій оповідача (підкреслимо, що нарація не виключає дескрипції, а навпаки, припускає її для експозиції ситуацій, діючих осіб і самих дій³²) та класифікації наративних сегментів тексту за стилем оповідання (Шютце-Розенталь), або служать критерієм виділення змістових одиниць для кількісного контентаналізу³³, тематичних домінант для синтагматичного й асоціативних груп для парадигматичного аналізу інтерв’ю.

Презентація нарації у вигляді історії, що артикулює, “звучить”, де задіяні паузи, інтонація, міміка, жести оповідача, семантично значно багатша, ніж написаний текст, і це є найважливішою особливістю усно-історичного свідчення і пов’язаних з нею труднощів інтерпретації. Процес переведення Звуку в Знак при транскрибуванні аудіозапису інтерв’ю наштовхується на проблеми, які складно вирішити, — як передати в транскрипті інтонаційну варіативність оповідання, зміну швидкості й ритму мови, голосову модуляцію й особливу музичність усної мови, змістові акценти й маркери значень. Будь-який транскрипт неминує містити частку дослідницького суб’єктивізму, що аж ніяк не применшує достоїнства усної історії як методу історичного досліджен-

ня, а є його специфічною рисою, відкриваючи нові можливості інтерпретацій усного свідчення. Зокрема, пошуку шляхів оптимального об'єднання в єдиний інтерпретативний простір обох рівнів трансляції усної історії – як акустичного і як текстового протоколів. Інтерпретативний потенціал цих двох рівнів рівновелико багатий і в той же час не порівняно різний, і спокуса відмови від використання Звуку під час роботи з транскрибованим текстом обкрадає й збіднює усне повідомлення.

Повнота аналізу усної історії, на наш погляд, можлива лише за умов комплексного використання цих двох протоколів, тим більше, що в низці випадків наративного аналізу інтерв'ю певний просодичний компонент або паралінгвістичний елемент комунікації – інтонаційний контур, ритм і голосність мови, перериваючий або накладений на голос сміх, зітхання, плач – лежить в основі поділу тексту на деякі наративні сегменти.

* * *

Звичайно, спогади одного не дають підстав для обґрунтованого узагальнення стосовно багатьох, і будь-яка розказана тут історія унікальна так само, як унікальне й неповторне життя кожної людини. Але, враховуючи нерозривний зв'язок між індивідуальним досвідом і соціально-історичним контекстом, головна заслуга усної історії полягає у вивченні взаємообумовленої дистанції і зв'язку між ними, між офіційним і щоденним дискурсом, між значущою для оповідача *його* правдою й узурпованим традиційною історіографією викладенням того, „як це було насправді”.

Над усною історією невблаганно володарює час: покоління людей, що йдуть з життя, забирають з собою і свої історії, і це безцінне джерело стає безповоротно втраченим. Згаяна радянськими істориками внаслідок ідеологічно нормованого права на пам'ять можливість широкомасштабного збирання усних свідчень сьогодні ще може бути компенсована об'єднанням інтелектуального потенціалу сучасних науковців у цій галузі історичних досліджень. І тут, за нашим переконанням, на першому місці повинна бути робота з організації, запису й аналізу усних інтерв'ю з представниками того покоління, яке пережило, безперечно, найтрагічнішу, найскладнішу й найсуперечливішу подію в історії всього XX століття – Другу світову війну: з тими, хто бився на її фронтах і з тими, для кого вона стала „іншою війною” – звичайним населенням окупованих територій і тилу, колишніми військовополоненими, в'язнями гетто й концентраційних таборів, колишніми примусо-

вими „східними робітниками” – оstarбайтерами. Долаючи анабіоз за-колисууючого позитивізму, зриваючи рятувальний для тоталітарного минулого полог загальної безпам’ятті, ці історії дають можливість зрозуміти й прийняти місце й роль **Звичайної Людини в Історії**.

¹ Докладніше див.: *Бэрг М.П.* Устная история в Соединенных Штатах // Новая и новейшая история. – 1976. – № 6. – С. 213-216; *Урсу Д.П.* Методологические проблемы устной истории // Источниковедение отечественной истории. – М.: Наука, 1989. – С. 3-32; *Никитина Д.* Проблемы устной истории на VII международной конференции // История СССР. – 1990. – № 6. – С. 210-216; *Хубова Д.Н.* Устная история “Verba Volant”.

Методическое пособие. – М., 1997; *Лоскутова М.В.* Устная история: Методические рекомендации по проведению исследования. – СПб., 2002; *Лоскутова М.В.* Введение // Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. Лоскутовой М.В. – СПб, 2003. – С. 5-31; *Томпсон П.* Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. – М., 2003 и т. д.

² Тематичний огляд номерів журналу Oral History Review Асоціації усної історії США див.: *Гринченко Г.Г.* Устно-исторические исследования на страницах журнала “Oral History Review” (2001 – 2002 гг.) // Вісник Харківського національного університету. – 2003. – Серія “Історія”. – Вип. 35. – № 594. – С. 342-349.

³ Див. наприклад: *The Mythos We Live By / Samuel R., Thompson P. (Ed.).* – London, 1990; *Tonking E.* Narrating our Pasts: The Social Construction of Oral History. – Cambridge, 1992; *Lummis T.* Listening to History: The Authenticity of Oral Evidence. – London, 1987; *Thompson P.* The Voice of the Past. Oral History. – Oxford University Press, 2000; *Томпсон П.* Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. – М., 2003.

⁴ *Томпсон П.* Голос прошлого ... С. 15.

⁵ *Томпсон П.* Голос прошлого ... С. 23.

⁶ *Портелли А.* Особенности устной истории // Хрестоматия по устной истории... – С.33.

⁷ *Evans G.E.* The Days That We Have Seen. – London, 1975, p. 24.

⁸ *Томпсон П.* Голос прошлого ... С. 175.

⁹ *Томпсон П.* Голос прошлого ... С. 88-123.

¹⁰ *The Oral History Reader / R. Perks, A. Thomson (Ed.).* – London, New York, 2002.

¹¹ Хрестоматия по устной истории / Пер., сост., введение, общ. ред. Лоскутовой М. В. – СПб, 2003.

¹² Усна жіноча історія. Повернення. Історіографія сільських жінок в контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів – К., 2003.

¹³ *Passerini L.* Fascism in Popular Memory. – Cambridge, 1987.

¹⁴ *Portelli A.* The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue – Madison, Wis., 1997.

¹⁵ *Thomson A.* Anzac memories: putting popular memory theory into practice in Australia // The Oral History Reader ... – P. 300-311.

¹⁶ *Fraser R.* Blood of Spain: The Experience of Civil War, 1936-39. – London, 1979.

¹⁷ „Wir kriegen jetzt andere Zeiten.“ Auf der Suche nach der Erfahrung des Volkes in nachfaschistischen Ländern / Niethammer L., von Plato A. (Hg.) – Berlin/Bonn, 1985. (Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet Band 3).

¹⁸ *Сенявская Е.С.* 1941-1945: Фронтовое поколение. Историко-психологическое исследование. – М., 1995; *Сенявская Е.С.* Человек на войне. Историко-

психологические очерки. – М., 1997; *Сенявская Е.С.* Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М., 1999.

¹⁹ *Сенявская Е.С.* Человек на войне... Приложение 3.1. Программа историко-социологического обследования участников войны в Афганистане // С. 197-200; а також повні відповіді кількох респондентів на окремі питання див. Приложение 3.2. Выдержки из интервью с участниками Афганской войны // С. 201-227.

²⁰ *Сенявская Е.С.* Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – С. 357-369.

²¹ Блокада глазами очевидцев. Интервью с жителями Ленинграда 40-х гг. Составление, вступительная статья и комментарии Т. Ю. Ворониной, И. Е. Гусинцевой, В. В. Календаровой // *Нестор* № 6 (2001, №2). Ежеквартальный журнал истории и культуры России и Восточной Европы. Человек и война. Источники, исследования, рецензии. – СПб, 2003. – С. 37-268.

²² Див. наприклад: Макаров М. Основы теории дискурса. – М., 2003.

²³ Див. наприклад: *Schütze F.* Pressure and Guilt: The Experience of a Young German Soldier in World War II and its Biographical Implication // *International Sociology*. – 7/2-3. – 1992. – p. 187-208, 347-467; *Rosenthal G.* German War Memories: Narrability and the Biographical Functions of Remembering // *Oral History*. – 19/2. – 1991. – p. 34-41; *Позенгаль Г.* Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью // *Хрестоматия по устной истории...* – С. 322-355.

²⁴ *Riessman C.* Narrative Analysis. – Newbury Park, California, 1993.

²⁵ Див. наприклад: *Грил Р.* Слушайте их голоса: два примера интерпретации устно-исторических интервью // *Хрестоматия по устной истории...* – С. 296-322.

²⁶ *Грінченко Г.* Текстуальний аналіз усно-історичного свідчення (на прикладі усних інтерв'ю з колишніми оstarбайтерами Харківської області) // *Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник*. Вип. VI. – Харків-Київ: Критика, 2004. – С. 151-171.

²⁷ *Schmid W.* Die narrativen Ebenen „Geschehen“, „Geschichte“, „Erzählung“ und „Präsentation der Erzählung“ // *Wiener Slawistischer Almanach*. Bd. 9., 1982. – S. 83-110; *Шмид В.* Нарратология. – М., 2003.

²⁸ *Шмид В.* Нарратология... С. 181.

²⁹ Див. наприклад: *Фестингер Л.* Теория когнитивного диссонанса / пер. с англ. – СПб., 2000.

³⁰ *Томсон А.* Легенда об АНЗАКе: исследуя национальную мифологию и память в Австралии // *Хрестоматия по устной истории ...* С.189.

³¹ *Шмид В.* Нарратология... С. 175-177.

³² *Шмид В.* Нарратология... С. 168-169.

³³ Див. наприклад: *Поршнева О., Поршнев С.* К вопросу об атрибуции текстов записей солдатских разговоров С. З. Федорченко // *Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер»*. – №29. – Июнь 2002 г., – М., 2002. – С. 189-212.